

УДК [159.97:343.91-056.34]:316.75

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗНАЧУЩОСТІ ТА ДОСТУПНОСТІ ТЕРМІНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРАВОПОРУШНИКІВ З ОСОБИСТІСНИМИ РОЗЛАДАМИ

Перевозна Т.О., к. психол. н.,
доцент кафедри соціальної психології
Харківська державна академія культури

Харций О.М., к. психол. н.,
доцент кафедри соціальної психології
Харківська державна академія культури

У статті досліджуються особливості структури ціннісних орієнтацій в аспекті співвідношення значущості та доступності цінностей у осіб зі специфічними розладами особистості та протиправною поведінкою. Показано, що визначені структурно-динамічні характеристики ціннісної сфери аномальних особистостей опосередковано детермінують зниження можливостей саморегуляції в досліджуваного контингенту.

Ключові слова: специфічні розлади особистості, ціннісні орієнтації, значущість цінності, доступність цінності.

В статье исследуются особенности структуры ценностных ориентаций в аспекте соотношения значимости и доступности ценностей у личностей со специфическими расстройствами личности и противоправным поведением. Показано, что выявленные структурно-динамические характеристики ценностной сферы аномальных личностей опосредованно детерминируют снижение возможностей саморегуляции у исследуемого контингента.

Ключевые слова: специфические расстройства личности, ценностные ориентации, значимость ценности, доступность ценности.

Perevozna T.O., Khartsiy O.M. VALUE RELEVANCE AND ACCESSIBILITY OF TERMINAL VALUES IN OFFENDERS WITH PERSONALITY DISORDERS

In article features of structure of valuable orientations in realized and extramental aspects at persons with specific frustration of the personality and illegal behavior are investigated. It is shown that the revealed structural dynamic characteristics of the valuable sphere of abnormal persons indirectly determine decrease in opportunities of self-control at the studied contingent.

Key words: specific personality disorder, values, significance values, accessibility values.

Постановка проблеми. Проблема дослідження аномального функціонування особистості не втрачає своєї актуальності. Попередження правопорушень із боку осіб, що мають особистісні розлади, є об'єктом комплексного дослідження, яке ведеться кримінологами, психіатрами та психологами. Успіх цієї діяльності базується на вивченні специфіки психологічних характеристик особистостей зі специфічними розладами, методологічно вірній оцінці криміногенної ролі цих особливостей та їх місця в структурі діяльності таких людей [1; 7]. Важливою передумовою побудови адекватних профілактичних програм є визнання ціннісних орієнтацій цих особистостей у якості центральної ланки в системі детермінант протиправної поведінки. Найбільш відповідним сучасним уявленням є розуміння криміногенного значення психічних аномалій як внутрішніх умов, які полегшують реалізацію протиправних

дій, а не причин протиправної поведінки [2; 3; 6; 7]. Криміногенність психопатичних особистостей розглядається як фактор, зумовлений не вродженими індивідуальними якостями, а особливостями їх ціннісно-змістовної сфери, що призводять до порушень мотивації поведінки. Системи ціннісних орієнтацій є центральною ланкою зумовлення законслухняної або протиправної поведінки людини. Класичні клінічні та психологічні дослідження свідчать про різноманітні викривлення в системі цінностей, порушеннях функціонування ціннісно-змістовних структур при наявності психічної патології. Роботи, виконані в цьому напрямі, дозволили описати феномен дефіцитарності механізмів регуляції власної поведінки, зокрема, опосередкування діяльності в аномальних особистостей. Разом із тим, виявлена патологічно підвищена лабільність змістовної психопатичної особистості, що є результатом

недостатньої сформованості ієрархізованої системи особистісних змістів. Продемонстровано зв'язок недостатньої сформованості та лабільності змістовної сфери зі ступенем соціальної дезадаптації. Крім того, показано, що зниження регуляторної функції змістовних установок лежить в основі імпульсивної поведінки психопата, зниження гальмівного впливу норм та цінностей, зниження здатності прогнозувати можливі наслідки власних дій. Також описані такі порушення, як відхилення в структурі мотивів, їх ієрархії, змістоутворення, самооцінки, рівня домагань, самоконтролю та критичності в аномальних особистостях [1; 2; 3; 5; 6]. Разом із тим, недостатньо дослідженими залишаються особливості взаємного впливу особливостей структурно-динамічних особливостей ціннісно-орієнтаційної сфери психопатичної особистості та поведінкових, у тому числі протиправних проявів в особистості зі специфічними розладами.

Постановка завдання. У зв'язку з вищезазначеним метою цього дослідження є вивчення трансформацій системи ціннісних орієнтацій, зокрема, співвідношення значущості та доступності термінальних цінностей для аномальних особистостей. У ході комплексного дослідження ціннісно-орієнтаційних систем в аномальних особистостей було досліджено 100 психопатичних особистостей, які обстежувались у ході судово-психіатричної експертизи внаслідок реалізованих ними протиправних дій. Усі досліджувані були чоловіками у віці від 18 до 50 років. Контрольну групу склали 50 осіб відповідного віку, які не мали відхилень в особистісному функціонуванні та не притягувались до кримі-

нальної відповідальності. У комплексі психодіагностичних технік була використана методика «Співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової [4]. Стимульним матеріалом у цій методиці є список із 12 термінальних цінностей, використовується техніка попарних порівнянь. Спочатку досліджувані отримували інструкцію, орієнтуючу на вибір значущого кола потреб, після обробки результатів були отримані ієрархії цінностей за фактором значущості. У другій частині досліджувані повинні були реалізувати вибір за критерієм доступності для нього вищеозначених цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ціннісний рівень відображення дійсності являє собою особливу психологічну субстанцію особистості, психологічний зміст якої включає оціночні судження щодо об'єктів соціальної дійсності та певний тип оцінювально-орієнтованої діяльності в певному класі суспільних цінностей. При порівнянні середніх показників значущості виявлена така ієрархія цінностей у групі правопорушників: сімейне щастя, здоров'я, наявність вірних друзів, любов, впевненість в собі, свобода, матеріально-забезпечене життя, пізнання, цікава робота, краса природи та мистецтва, активне діяльне життя, творчість. У контрольній групі середні показники значущості мали таку ієрархію: здоров'я, сімейне щастя, любов, наявність вірних друзів, свобода, впевненість у собі, матеріально-забезпечене життя, цікава робота, пізнання, творчість, активне діяльне життя, краса природи та мистецтва. Результати порівняння середніх показників значущості в досліджуваних групах наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні показники значущості цінностей у досліджуваних групах

Цінності	Основна група	Контрольна група	P
1. Активне діяльне життя	3.08 ± 0.31	3.26 ± 0.45	
2. Здоров'я	7.18 ± 0.37	8.48 ± 0.59	≤ 0.1
3. Цікава робота	4.42 ± 0.38	4.57 ± 0.35	
4. Краса природи та мистецтва	3.14 ± 0.31	2.39 ± 0.41	≤ 0.1
5. Любов	6.8 ± 0.35	7.22 ± 0.53	
6. Матеріально-забезпечене життя	6.0 ± 0.33	5.57 ± 0.52	
7. Наявність вірних друзів	6.97 ± 0.34	6.48 ± 0.57	
8. Впевненість у собі	6.38 ± 0.27	6.04 ± 0.48	
9. Пізнання	5.42 ± 0.29	4.0 ± 0.52	≤ 0.02
10. Свобода	6.31 ± 0.39	6.35 ± 0.37	
11. Сімейне щастя	8.14 ± 0.44	7.83 ± 0.67	
12. Творчість	2.42 ± 0.28	3.83 ± 0.76	≤ 0.05

Як видно з таблиці, структура ціннісних орієнтацій правопорушників- психопатичних особистостей та досліджуваних контрольної групи мала однотипний характер. У ній відобразилась суб'єктивна значущість інтимно-особистісної сфери (цінності: «сімейне щастя», «здоров'я», «любов» та «наявність вірних друзів»), а також низька значущість таких цінностей, як «активне діяльне життя», «творчість» та «краса природи та мистецтва». Крім того, згідно з наведеними показниками, суб'єктивна значущість цінності «здоров'я» була високою для обох груп. Водночас зафіксовано достовірно більш високий середній показник значущості цієї цінності в групі здорових досліджуваних. Щодо цінностей «творчість» та «краса природи та мистецтва» відмічено таке: при в цілому низькій оцінці зазначеної цінності в обох групах – цінність «краса природи та мистецтва» виявилась достовірно більш значущою для психопатичних особистостей, тоді як для категорії «творчість» мало місце зворотне співвідношення. Разом із тим мала місце досто-

вірна відмінність щодо суб'єктивної значущості цінності «пізнання». Дослідження суб'єктивних уявлень у правопорушників – аномальних особистостей та досліджуваних контрольної групи стосовно доступності вищеозначених цінностей, виражених у середніх значеннях показників доступності, продемонструвало низку особливостей. Середні показники доступності, наведені в порядку зменшення суб'єктивної доступності для основної групи, мали такий вигляд: любов, цікава робота, впевненість у собі, наявність вірних друзів, свобода, сімейне щастя, активне діяльне життя, пізнання, здоров'я, краса природи та мистецтва, матеріально-забезпечене життя, творчість. Для контрольної групи аналогічний список був таким: наявність вірних друзів, пізнання, свобода, любов, впевненість у собі, щасливе сімейне життя, здоров'я, краса природи та мистецтва, активне діяльне життя, творчість, цікава робота, матеріально-забезпечене життя.

Середні показники доступності для досліджуваних обох груп наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Середні показники доступності цінностей у досліджуваних групах

Цінності	Основна група	Контрольна група	P
1. Активне діяльне життя	5.63±0.32	5.35±0.43	
2. Здоров'я	5.22±0.42	5.83±0.66	
3. Цікава робота	6.46±0.29	4.91±0.55	≤ 0.02
4. Краса природи та мистецтва	4.82±0.38	5.52±0.72	
5. Любов	7.03±0.32	5.96±0.6	≤ 0.1
6. Матеріально-забезпечене життя	4.2±0.37	2.69±0.44	≤ 0.05
7. Наявність вірних друзів	6.09±0.42	7.0±0.43	≤ 0.1
8. Впевненість у собі	6.35±0.29	5.87±0.49	
9. Пізнання	5.43±0.3	6.48±0.45	≤ 0.05
10. Свобода	5.83±0.41	6.04±0.48	
11. Сімейне щастя	5.83±0.47	5.13±0.46	
12. Творчість	3.1±0.35	5.3±0.53	≤ .0005

Результати, наведені в таблиці, демонструють наявність значної розбіжності в уявленнях щодо доступності значущих ціннісних об'єктів. Як видно з результатів, психопатичні особистості, у порівнянні з контрольною групою, відзначають як достовірно більш високу доступність таких категорій, як «цікава робота», «любов», «матеріально-забезпечене життя», що не відповідає реальному життю цих людей. Разом із тим як достовірно більш низьку вони оцінили доступність таких цінностей, як «наявність вірних друзів», «пізнання» та «творчість».

Однією із суттєвих детермінант ціннісно-мотиваційної сфери особистості є співвідношення між площиною усвідомлення значущості провідних життєвих цінностей та площиною безпосередньо доступного. Ці співвідношення, зокрема дисоціації, формують спонукальну силу різних мотивів та виникнення внутрішніх конфліктів у певних життєвих сферах особистості.

Результати попарного порівняння коефіцієнтів дисоціації за кожною цінністю наведені в таблиці 3.

Таблица 3

Середні значення коефіцієнтів дисоціації в досліджуваних групах

Цінності	Основна група	Контрольна група	P
1. Активне діяльне життя	-2.56±0.37	-2.09±0.41	
2. Здоров'я	1.97±0.48	2.65±0.55	
3. Цікава робота	-2.05±0.36	-0.35±0.45	≤0.005
4. Краса природи та мистецтва	-1.68±0.39	-3.13±0.51	≤0.05
5. Любов	-0.23±0.28	1.26±0.43	≤0.005
6. Матеріально-забезпечене життя	1.8±0.49	2.96±0.43	≤0.1
7. Наявність вірних друзів	0.87±0.42	-0.52±0.45	≤0.05
8. Впевненість у собі	0.22±0.38	0.17±0.55	
9. Пізнання	-0.02±0.33	-2.48±0.57	≤0.0001
10. Свобода	0.48±0.49	0.31±0.63	
11. Сімейне щастя	2.31±0.47	2.7±0.61	
12. Творчість	-0.69±0.32	-1.48±0.41	≤0.1

Аналіз співвідношення значущості та доступності цінностей (абсолютні значення коефіцієнта дисоціації) дозволив виокремити декілька варіантів цього взаємозв'язку. Як видно з таблиці 1, для досліджуваних обох груп мав місце більш високий показник значущості, ніж доступності щодо таких цінностей, як «здоров'я», «матеріально-забезпечене життя» та «сімейне щастя». Це свідчить про те, що як психопатичні особистості, так і досліджувані контрольної групи не задоволені станом свого здоров'я, матеріальним стороною життя та сімейним життям. Крім того, для правопорушників має місце висока вірогідність внутрішнього конфлікту щодо цінності «наявність вірних друзів». Другим варіантом співвідношення значущості та доступності було переважання доступності певної цінності над її значущістю. Психологічний зміст цієї розбіжності полягає в тому, що ця цінність не є для особистості спонукальним об'єктом та характеризується відсутністю мотивації, що гальмує загальну мотивацію особистості. Ця розбіжність визначена для досліджуваних обох груп щодо таких цінностей: «активне діяльне життя», «цікава робота», «краса природи та мистецтва», «пізнання» та «творчість». Наведені дані свідчать про те, що як для психопатів-правопорушників, так і правослужняних громадян ці цінності не мають достатньої мотивуючої сили.

Висновки з проведеного дослідження. Рівень суб'єктивної значущості більшості з представлених цінностей для правопорушників-аномальних особистостей та досліджуваних контрольної групи достовірно не відрізнявся. В обох групах мала місце найбільша суб'єктивна значущість цінностей, пов'язаних зі здоров'ям та

інтимно-особистісними стосунками («здоров'я», «сімейне щастя», «наявність вірних друзів», «любов»). Серед малозначущих цінностей відмічені такі: «творчість», «активне діяльне життя», «краса природи та мистецтва». Результати аналізу отриманих даних свідчать про наявність спільних для всіх досліджуваних мотиваційних тенденцій. Водночас суб'єктивні уявлення щодо доступності вищезазначених цінностей для психопатичних особистостей та досліджуваних контрольної групи мали низку відмінностей. Досліджувані основної групи достовірно вище оцінювали доступність таких цінностей, як «цікава робота», «любов» та «матеріально-забезпечене життя». Разом із тим аномальні особистості достовірно нижче оцінювали доступність таких цінностей, як «наявність вірних друзів», «пізнання» та «творчість», що створює передумови для виникнення мотиваційного конфлікту у сфері встановлення дружніх стосунків з оточуючими. Крім того, отримані результати демонструють тенденцію до неадекватної оцінки доступності певних цінностей у психопатичних особистостей. Аналіз середніх значень коефіцієнтів дисоціації виявив більш високий рівень дисгармонії в системі значущість – доступність щодо цінностей «цікава робота» та «наявність вірних друзів». У контрольній групі мав місце достовірно більш високий рівень розбіжностей стосовно цінностей «краса природи та мистецтва», «любов», «матеріально-забезпечене життя» та «пізнання». Проте в цілому дослідження ієрархії та структури ціннісних орієнтацій із точки зору їх значущості та доступності дозволило зафіксувати однотипний характер їх структури в правопорушників з ано-

маліями особистісного функціонування та в правослужняних осіб без особистісних розладів.

Таким чином, дослідження ціннісно-змістовних структур особистостей зі специфічними розладами дозволяє наблизитись до розуміння психологічних причин протиправної поведінки та виявлення глибинних детермінант кримінальності аномальних особистостей. Загально визнана позиція, що полягає у визнанні криміногенної ролі дисгармонії ціннісних систем та необхідності спрямованості корекції на модифікацію провідних змістовних відношень особистості, перебудову її «картини світу» має конкретне переломлення в результатах цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зотова О.И. Проблемы отклоняющегося поведения / О.И. Зотова // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М. : Наука, 1976. – С. 343–365.
2. Зябкина И.В. Нарушения волевой регуляции деятельности у больных шизофренией и психопатических

личностей / И.В. Зябкина // Вопросы психологии. – 1995. – № 5. – С. 116–133.

3. Кудрявцев И.А. Особенности регуляции деятельности психопатических личностей смысловыми (мотивационными) установками / И.А. Кудрявцев, Ф.С. Сафуанов, Ю.А. Васильева // Журнал неврологии и психиатрии. – 1985. – № 12. – С. 1837–1842.

4. Фанталова Е.Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов / Е.Б. Фанталова // Психологический журнал. – 1992. – Т. 12, № 1. – С. 107–117.

5. Шестопалова Л.Ф. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушенный механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправное действия / Л.Ф. Шестопалова, Т.А. Перевозная // Журнал психиатрии и медицинской психологии. – 1999. – № 2. – С. 81–92.

6. Шестопалова Л.Ф. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению / Л.Ф. Шестопалова, Т.А. Перевозная // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 3. – С. 66–71.

7. Шостакович Б.В. Криміногенність при психічних розладах і проблеми предупредження небезпечних дій / Б.В. Шостакович // Російський психіатричний журнал. – 2006. – № 2. – С. 15–18.

УДК 159.9:34 (075.8)

ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ

Помацалюк А.Р., здобувач кафедри прикладної психології
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття частково розкриває процес виконання експериментального дослідження в межах запропонованої нами психодіагностичної програми розвитку ефективності ресоціалізації засуджених. Наведені дані свідчать про виділення найбільш поширених психологічних розбіжностей серед груп засуджених із подібними за змістом злочинами. На основі проведеного дослідження визначено особливості психологічної роботи із засудженими в залежності від типу скоєного злочину.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, базові переконання, самовизначення, цінність власного «Я», психокорекційна робота.

Статья частично раскрывает процесс выполнения экспериментального исследования в рамках предложенной нами психодиагностической программы развития эффективности ресоциализации осужденных. Приведенные данные свидетельствуют о выделении наиболее распространенных психологических различий среди групп осужденных с подобными по содержанию преступлениями. На основе проведенного исследования определены особенности психологической работы с осужденными в зависимости от типа совершённого преступления.

Ключевые слова: ценностные ориентации, базовые убеждения, самоопределение, ценность собственного «Я», психокоррекционная работа.

Pomatsalyuk A.R. PSYCHOLOGICAL WORK WITH CONVICTS DEPENDING ON TYPE OF THEIR CRIME

This article reveals part of the process of execution of the experimental research in the framework of the proposed us psychodiagnostic program for the development effectiveness of re-socialization of prisoners. The above data testify to the selection of the most common psychological differences of crude groups of prisoners with a similar content crimes. On the basis of the study peculiarities of psychological work with the convicts, depending on the nature of the crime.

Key words: value orientations, basic beliefs, self-determination, the value of "I", psycho-correctional work.